

ESCOLA VALENCIANA DE GEOGRAFIA: DELS SEUS INICIS A LA CONSOLIDACIÓ¹

Enric Ramiro

Universitat Jaume I de Castelló

INTRODUCCIÓ

Escriure sobre una comunitat científica en la qual viuen alguns dels seus iniciadors, és una tasca difícil i fins a cert punt molt compromesa; i ha estat possible gràcies a la col·laboració dels seus protagonistes i a les contínues revisions que s'han realitzat sobre el seu contingut. Tot i així, és un repte que assumim per a donar a conèixer els inicis d'una comunitat que en aquests moments té una plena vitalitat.

Tanmateix, la creació d'un col·lectiu de docents que compartiren de forma monogràfica el seu interès per la geografia fou una tasca molt complexa a causa de la inexistència de la mateixa professió i d'un nucli vertebrador en la ciència. Serà la seua institucionalització escolar en els nivells bàsics i la necessitat de professorat, la fita que aglutine professorat de diversa procedència i marque la consolidació d'aquesta disciplina. Aquest professorat universitari serà qui compaginant des del principi investigació i docència, formarà als mestres que impartiran la disciplina en el sistema no universitari mitjançant les escoles de magisteri i les pròpies facultats, al temps que es preocupaven per la incorporació de nous membres a la Universitat.

ELS INICIS DE LES COMUNITATS GEOGRÀFIQUES UNIVERSITÀRIES

Després d'una llarga època esplendorosa, la geografia entrà en crisi degut a l'aparició de ciències més especialitzades que l'anaren difuminant i acorralant fins a mitjans del segle XIX en que s'incorpora a la docència. Aquesta «construcció» de la comunitat geogràfica es desenvolupa molt lentament durant eixe segle quan apareix aquesta matèria en els diferents plans d'estudi de l'Estat espanyol (Bosque Maurel, 1992:15) si bé amb un caràcter subsidiari i dependent de la Història que es manté fins pràcticament els nostres dies. La primera vegada de la seua aparició ho fa en la mateixa creació de la Universitat Complutense de Madrid en 1821 amb la denominació de «Geografia i Cronologia», concepte ambigu i nominal que la fa relacionar-se amb l'Astronomia, les Matemàtiques i la Cosmografia. De fet, la majoria dels professors que la impartiren cap d'ells tenia una formació geogràfica i sols amb García Romero en 1893 i Eloy Bullón en 1907 es

1. Article basat en la Tesi doctoral presentada al Departament de Geografia de la Universitat de València en 1998 «Institucionalització i Difusió de la Geografia Escolar: la Percepció del Professorat de la Comarca de la Ribera», dirigida pels professors Julia Salom i Xosé Manuel Souto.

produeix una certa aproximació a la geografia dominant a Europa (Bosque Maurel, 1992:17). Aquest mateix any, es crearà la primera càtedra de «Geografia política i descriptiva» a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Madrid (Vilà, 1990:114). De fet, en 1936 únicament hi havia quatre càtedres dotades i cobertes a les universitats de Marid (Eloy Bullón), Barcelona (E. Pérez Agudo), Sevilla (A. Bozal Pérez) i Valladolid (A. Melón y Gondejuela), a més de la de València, sobre la qual hi ha diverses opinions.²

Aquest retard en el desenvolupament de la matèria respecte a la resta de països occidentals anirà unit a una concepció descriptiva del món amb predomini de noms i estadístiques, sense elements crítics ni connectats amb la vida real. Després de la Guerra Civil i en oposicions successives, foren ocupades un major nombre de càtedres (quadre 1) encara que els estudis continuaven formant part des d'Història. No obstant, des del principi del segle XX podem considerar ja consolidada i reconeguda la comunitat de geògrafs que tindrà com a objectiu principal definir la seua singularitat respecte de les altres i aconseguir una important producció bibliogràfica. Aquesta decisiva resolució comportarà en l'àmbit intern una pugna pel prestigi, poder i concepcions de les demés comunitats científiques³ i en l'àmbit extern per la incorporació d'idees, mètodes o teories d'altres ciències per no quedar endarrerits.

-
2. Respecte a la càtedra de Geografia a la Universitat de València, sembla haver-hi una certa contradicció entre els professors Vilà Valentí i Bosque Maurel:

"Ya antes de 1936, existían cátedras de Geografía cubiertas en Madrid (E. BULLÓN), Barcelona (L. PÉREZ AGUDO), Valladolid (A. MELÓN) y Sevilla (A. BOZAL). En otras partes, la enseñanza aparecía acumulada a profesores a veces muy distantes en formación, como Andrés Jiménez Soler en Zaragoza, lo que no excluía su alta cualificación" (BOSQUE MAUREL, 1992, p.118)

"Esta cátedra (Madrid, 1907) fue ocupada por Eloy Bullón. Treinta años después, aparecían cátedras de Geografía, ocupadas por un titular, sólo en cuatro universidades españolas (Barcelona, Sevilla, Valencia, Valladolid) (...). A mediados de siglo, el número de cátedras de Geografía sigue siendo parecido al que acabamos señalar. A las cinco antes indicadas, se ha añadido, desde 1944, la de Zaragoza" (VILÀ VALENTÍ, 1990, p.115)

3. En són exemples paradigmàtics, d'això, el debat amb els especialistes de les ciències de la natura entre 1920-1930 sobre què era geografia i qui l'havia d'ensenyar, i accions ofensives per a eixamplar les eixides professionals limitades, com l'ordenació del territori i la «Geografia aplicada» després de 1930.

Una empremta d'aquest debat serà la tradicional animadversió cap a d'altres col·lectius de professionals per part dels estudiants de geografia fins a èpoques prou recents, com ens confirma el professor Vera Rebollo (RAMIRO, 2002:226):

«(...) he intentat superar amb ells (els estudiants) en aquesta primera etapa (de professor) dues coses, la por a la bibliografia anglosaxona (...) i el menyspreu per altres col·lectius que intervenen també en el territori. Una de les coses de què em queixe de la nostra formació ací, i en part d'alguns dels meus col·legues, és que ens ensenyaren que un enginyer que intervenia en el territori sempre ho feia ignorant aspectes essencials, mentre que el geògraf tenia la solució»

Quadre 1. Ocupació de càtedres de geografia
a les universitats espanyoles (1940-1958)

Any	Universitat	Catedràtic
1941	València	García Sainz
1944	Saragossa	Casas Torres
1955	Madrid	Terán
1958	Valladolid	García Fernández
1958	Múrcia	Vilà i Valentí
1958	Oviedo	Ferrer Regales

Aconseguida la seua introducció en l'ensenyament no universitari, la geografia acadèmica durant el primer terç del segle XX entra en una bifurcació, amb un camí més inclinat cap a l'aplicació social i didàctica amb figures tan notables com Torres Campo, Beltrán y Rózpide, Pedro Chico, Urabayan... que la victòria franquista n'entrebancarà la seua continuïtat; i un altre més centrat en l'erudició i més lligat a l'Administració representada pel professor Casas Torres i la tasca realitzada a través de l'Instituto de Geografía Aplicada (CSIC) i els seus continuadors com Higuera Arnal, Alonso, Martín Lou, J. Martín, Estébanez o Puyol. Més tard, cap a finals dels anys 70, els geògrafs participaran en les geografies de les diferents comunitats autònomes que busquen legitimar «una terra, un país» amb un nacionalisme típic dels anys trenta, deixant de banda les dificultats que té la geografia en el camp de la didàctica. En aquests anys i posteriors, la Universitat canvia molt ràpidament per raons demogràfiques, econòmiques i d'estratificació social, com ara l'accés de la dona, l'obertura a la societat o l'increment de la natalitat. Conseqüència d'aquesta entrada massiva d'estudiants serà la dispersió de centres, paral·lelament a la consolidació d'elles comunitats autònomes, la fragmentació de la xarxa geogràfica i la concentració a Madrid i Barcelona.

Seguint als professors López Palomeque i altres (1986), considerem els anys 70 com la dècada del canvi, ja que fins aleshores la investigació geogràfica sols havia conegut èpoques de lent creixement o atur com ho constaten el nombre de Tesis doctorals realitzades (54 entre 1940-70 i 54 entre 1971-80), les revistes publicades (8 abans de 1975 i després 18) i les càtedres existents (12 en 1940, 20 en 1964 i 49 en 1985). Ara bé, aquesta presència disciplinar no es corresponia amb la importància d'una assignatura que continuava fins èpoques recents, subsidiària de la Història, amb una projecció social important però amb un projecte científic sense delimitar, i observat amb una certa desconfiança per part del món intel·lectual.

Avui en dia, és admesa generalment la importància que té la formació de comunitats científiques per al desenvolupament del saber científic. La

professora Francisca Sánchez (1981:5) les defineix com un «conjunt d'individus constituïts en col·lectivitat amb mires a resoldre les necessitats específiques del coneixement científic», si bé en la pràctica, la tendència és a que els problemes professionals passen a primer terme. Tanmateix, resulta paradigmàtic el cas de l'Estat espanyol, on el fundador de l'Associació de Geògrafs Espanyols (AGE) no va permetre, almenys teòricament, que en aquesta important organització de geògrafs passara aquest fet com ens conta el professor Rosselló (Ramiro, 2002:210) «L'AGE existeix de fa prou temps. Va ser una empresa personal al principi de Don Jesús García Fernández, que la va marcar en un aspecte molt concret: va posar en els estatuts, i encara està a punt de llevar-se⁴, que no podia ser un col·legi professional ni un sindicat ni res que li semblara. Ell, que tenia una por cerval a la política i a les possibles desviacions de la seua línia, ho va imposar de forma que la gent que s'hi apuntava és que ho admetia. Això va ser greu des del punt de vista de la professió dels geògrafs, doncs era una associació una mica angelical que servia per a organitzar congressos, trobades, discussions i punt. Des del punt de vista professional no podia ni parlar, i quan se'n parlava, s'estava conculcant l'estatut».

En definitiva, qualsevol comunitat científica i entre elles la dels geògrafs, una vegada institucionalitzada «segrega les seues pròpies normes i sistemes de valors, que es converteixen en l'element cohesionador i estabilitzador de la mateixa» (Capel, 1977:22). Els nous membres aniran integrant-se després d'un llarg període de «socialització» que hom podria anomenar també de «disciplinament» o «adoctrinament», durant el qual es pretén aconseguir la seua plena conformitat cap al sistema. També es produeixen estratègies cap a l'autoafirmació, com les històries científiques que pretenem demostrar la seua evolució fins a l'actualitat, o una part de la producció científica que es dedica a la reproducció i ampliació de la comunitat més que al desenvolupament del coneixement científic. El mateix Capel (1977: 23) assegura que «l'evolució del 'coneixement científic' no és tan sols el resultat de la contrastació i verificació de teories i hipòtesis, de la crítica rigorosa de les concepcions científiques, que produeixen la desvalorització d'unes i el triomf d'altres, de la pugna entre paradigmes alternatius. És també el resultat dels interessos socioprofessionals dels membres de la comunitat científica i de les estratègies que es despleguen per a defensar els esmentats interessos front als d'altres comunitats rivals, així com la lluita pel poder al sí de la comunitat».

EL NAIXEMENT DE L'ESCOLA VALENCIANA DE GEOGRAFIA

Tenim evidències que no hi havia càtedra de Geografia, dotada i ocupada fins l'acabament de la Guerra Civil, encara que això no vol dir que no

4. Ley 16/1999, de 4 de mayo de creación del Colegio de Geógrafos. BOE núm. 107 del 5 de maig de 1999, pp. 16562-16563.

es fera geografia en aquesta Universitat o fins i tot que el mateix professor Casas Torres n'impartira en els seus primers anys de docent només acabada la guerra civil. Un any més tard, és ocupada la càtedra pel professor García Sainz, si bé sembla que durà poc a l'anar-se'n a Madrid ocupar la seua plaça el professor Jesús Ros i García, fill de l'erudit valencià Godofredo Ros, que era adjunt de quasi tot. La plaça va quedar lliure fins l'arribada del professor López Gómez en 1956 com ell mateix recorda (Ramiro, 2002:168-69): «Vaig arribar a València l'any 1956 i realment havien millorat les possibilitats, encara que no excessivament... Perquè vosté no pot donar-se compte avui del que era aleshores la solitud d'un professor de geografia, sense ningú de la facultat amb qui comentar els seus problemes, les seues idees, els seus estudis... Em passà a mi i a tots els demés companys que foren per primera vegada a una càtedra de geografia. La de València estava quasi abandonada, feia ja anys que s'havia mort o s'havia traslladat el professor García Sainz a Barcelona i estava la càtedra buida».

Les paraules del seu primer deixeble a la capital valenciana, el professor Rosselló, són molt simptomàtiques quan en el llibre jubilar dedicat al que va ser el seu mestre Antonio López Gómez, escriu: «Dos-cents anys després de l'aventura solitària d'Antoni Josep Cavanilles i cinquanta després de la més solidària de Francesc Carreras Candi i els seus amics felibrencs, Antonio López Gómez reprengué l'afer geogràfic a les nostres latituds» (Rosselló, 1989:10). Tanmateix, poc es podia fer en una Universitat de València caracteritzada per la provisionalitat, la penúria bibliogràfica que hi havia en aquell temps, i la falta absoluta de materials cartogràfics i evidentment tecnològics. Aquest «desert geogràfic universitari» en el qual es va trobar el professor López Gómez, li va servir de reacció i suposà la seua arribada l'inici d'una nova època.

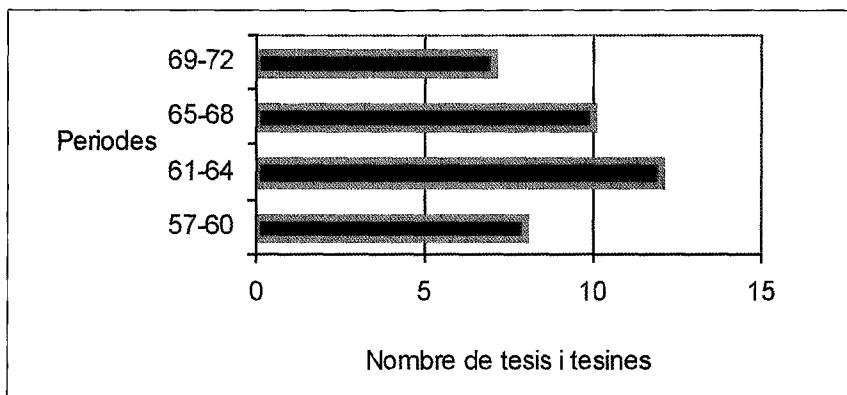
El primer objectiu a aconseguir fou la configuració d'un grup de geògrafs i als pocs mesos fundà el Seminari de Geografia (1956) i al curs següent va eixir ja la primera fornada de llicenciats en Història amb tesina geogràfica. A poc a poc, s'anaren unint a D. Antonio persones com el professor Rosselló que ocupà un lloc fonamental després de fer la carrera per lliure, a continuació vindria Pedro Pérez Puchal que abandonà la plaça de jutge i seguidament els professors Gil Olcina, Eugenio Burriel, Arroyo... que conformaren un col·lectiu estable de deixebles i que tots ells admeten el mestratge del professor López Gómez. En aquest sentit són molt simptomàtiques les paraules del professor Gil Olcina (Ramiro 2000:150): «Tots foren els meus professors, però especialment el professor López Gómez amb qui vaig fer la tesi de llicenciatura i la tesi doctoral, i és en realitat el meu autèntic mestre, de la mateixa manera que em vaig beneficiar també dels ensenyaments del professor Rosselló Verger».

El segon objectiu fou el compromís que va adquirir D. Antonio amb el País Valencià, un país desconegut per propis i estranys, on la tasca per a un professor universitari nouvingut era incommensurable però que poc a

poc anà creant una considerable base a partir de publicacions, tesines i tesis, a través de la revista *Cuadernos de Geografía* i en general, propiciant un clima d'interés per la geografia valenciana ⁵. El seus estudis s'inicien pràcticament des dels primers anys de docència i ja d'una forma més intensa amb la seua arribada al País Valencià amb una llarga producció que arribarà a la cinquantena llarga d'articles i una important direcció de tesis i tesines que podem observar al quadre 2. Però a més a més, la seua actitud d'arrelament al país que el va acollir, el portà a intentar aprendre la llengua pròpia, la qual va arribar a entendre i llegir, i a publicar algunes obres en valencià com la coneguda i significativa *Geografía de las terres valencianes* (1973) en la qual aconseguí que col·laborara tot el Departament de Geografia d'aleshores.

Quadre 2

Evolució de les Tesis i Tesines valencianes dirigides pel professor López Gómez

Font: Elaborat a partir de les dades extretes del llibre DD.AA. (1989), *Los paisajes del agua. Libro jubilar dedicado al profesor Antonio López Gómez*, Universitats de València i Alacant.

Amb totes aquestes dades, entenem que queda demostrada la conformació d'un grup de geògrafs valencians a partir de la figura d'Antonio López Gómez, sense pràcticament connexions anteriors i amb un interès creixent per la problemàtica del País Valencià.

5. Segons afirma el professor Rosselló: «Quan arribà López Gómez començà a intentar fer alguna cosa amb els historiadors modernistes, fins i tot amb la *intelligentsia local*, però naturalment no hi havia matèria primera, i un sol professor en una universitat que comença a eixir del no-res, de la cendra més pura, poc podia fer. D'altra banda hi ha una altra cosa: per circumstàncies difícils d'explicar, la geografia del País Valencià era absolutament desconeguda no sol per als valencians, sinó per a la immensa majoria dels especialistes espanyols» (RAMIRO, 2002:197).

LES CARACTERÍSTIQUES DE L'ESCOLA VALENCIANA DE GEOGRAFIA

Però a més d'un mestratge reconegut per tots els seus deixebles, per a poder parlar d'una comunitat científica també és imprescindible el compartir unes característiques comunes que li donen cohesió i significativitat respecte a altres grups. La formació inicial i permanent dels seus membres, les distintes experiències, lectures, vivències i, en general, la pròpia idiosincràsia de cada individu, configuren una identitat grupal basada en elements comuns que marquen un cert encadenament d'idees amb les diferències lògiques i enriquidores de qualsevol col·lectiu.

El primer element compartit per la pràctica totalitat del grup és la formació inicial rebuda, basada prioritàriament en el paradigma regional francès o almenys en la seua borrosa còpia que arribà principalment a partir dels anys quaranta, potenciada per un sistema de comunicacions restringit i dolent, en el qual la distància física era un element decisiu. Altres elements contribuïren de forma indiscutible al seu domini: la tradició de les relacions hispanofranceses i la falta de preparació i domini de l'anglès per part de la majoria del món científic espanyol. No obstant, és en el caràcter aïllacionista on el professor Bernabé situa principalment aquest endarreriment contraposat a la tradició de la geografia francesa que Espanya no va saber, no volgué o no pogué imitar (Ramiro, 2002:141): «La Universitat de València ha tingut un comportament massa aïllacionista respecte d'altres universitats. podem dir-ho de la manera següent, que és com jo veig la qüestió: la nostra geografia no és d'una tradició intel·lectual com és la geografia francesa, encara que avui resulta prou obsoleta perquè està muntada sobre una formació pensada bàsicament per a l'ensenyament, i amb un contingut molt poc aplicat». L'anàlisi de les tesis doctorals és una prova més d'aquest predomini del paradigma regional que tenia per objectiu completar el mosaic territorial d'una forma més aviat repetitiva a partir de l'estudi de, regions comarques i poblacions diverses.

Una altra de les característiques compartides pel professorat de l'Escola Valenciana de Geografia és la importància dels coneixements històrics en la seua formació. A poc que analitzem els plans d'estudi fins a èpoques molt recents, podem comprovar el domini absolut de la Història en la formació geogràfica (quadre 3), reforçat per la coincidència en el seu mestratge de persones de la talla de Reglà, Giral, Terradell, Jover, Ubieto... que aconseguiren donar-li un gran prestigi a l'assignatura i a la institució. A més a més, cal tindre en compte també que una gran part del professorat que es decideix a impartir al geografia, provenen del camp de la història com Joan Romero: «la meua vocació era d'historiador i en gran manera continua», Eugenio Burriel: «Per una sèrie de circumstàncies molt complexes d'explicar, també vaig fer Filosofia i Lletres (...) M'agradava molt la història i volia fer un servei a la societat, a la col·lectivitat» o el propi Antonio López Gómez: «Com alumne li he de dir que en el meu temps la geografia no li interessava a ningú, i això durant bastant temps. És més, si vosté examina el currículum

de la meua generació i de la meua època, la quasi totalitat dels professors d'universitat no hi anaren per a ser geògrafs. Quasi tots volien ser historiadors» (Ramiro, 2002:68).

Quadre 3. Presència de la geografia als Plans d'Estudis de la Facultat de Geografia i Història (1938-1990)⁶

Assignatures de Geografia				PLA	Assignatures d'Història			
Comuns	%	Especialitat	%		Comuns	%	Especialitat	%
0	0,0	2	14,3	1939	2	25	8	57,1
1	8,7	3	18,8	1944(*)	3,5	30,43	9	56,3
1	7,7	4	13,8	1955(**)	5	38,46	18	31
1	5,9	2	12,5	1965	6	35,29	8	50
4	26,7	2	16,7	1973(***)	9	60	9	75

(*) No hi ha optatives (**) Hi ha dos cursos monogràfics (***)
Especialitat de Geografia-Història

S'han considerat els principals plans d'estudis atenent a l'any de publicació al B.O.E. No es consideren les assignatures optatives en el percentatge. Quan hi ha assignatures trimestrals, es prenen dos com una assignatura completa. Dues assignatures compartides entre geografia i història es prenen com una de cada. Font: plans d'estudis de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València.

També es pot parlar d'un tret comú que ha caracteritzat a la pràctica totalitat del professorat universitari valencià que es dedicava a la geografia, i és la importància de la geografia física en la seua formació. El mestratge directe del professor López Gómez i especialment el del professor Rosselló, tingué una gran continuïtat en els professors Mateu a la Universitat de València i de Gil Olcina en la Universitat d'Alacant, i posteriorment amb el professor Quereda a la Universitat de Castelló. Tots ells, anaren creant i consolidant especialitats com la del quaternari, la geomorfologia o la hidrologia, mentre en Geografia humana la dedicació per part dels professors Bernabé, Burriel i Romero a altres activitats com la política, entrebancà la consolidació de línies d'investigació que més endavant sobreixirien gràcies a l'esforç de professors com Gozávez i Vera en Alacant, o Piqueras i Teixidor en València entre altres. De fet, la Universitat de València fou la primera de tot l'Estat a tenir dos catedràtics de Geografia Física en 1987, i la visió

6. S'han considerat els principals plans d'estudis atenent a l'any de publicació al B.O.E. No es consideren les assignatures optatives en el percentatge. Quan hi ha assignatures trimestrals, es prenen dos com una assignatura completa. Dues assignatures compartides entre geografia i història es prenen com una de cada.

exterior que es tenia de l'Escola Valenciana era aquesta densa formació com ho recorda el professor Burriel quan afirma (Ramiro, 2002:73): «Quan la gent anava a Madrid als exàmens d'institut, tot el món, de seguida, notava que venien de València, perquè en climatologia sabien classificar bé els climes, tenien els conceptes clars i tenien una base senzilla però bona».

Un altre dels trets més característics de la formació geogràfica al País Valencià, ha estat la importància que sempre ha tingut el treball de camp i les excursions que han desenvolupat els iniciadors de l'Escola Valenciana i que després han continuat molts dels seus deixebles. A la Universitat valenciana, guiats per la mancança de recursos de tot tipus ⁷, el fet de disposar de poc alumnat i l'ambient de familiaritat que hi havia entre discents i professorat, foren una pràctica bastant habitual les eixides didàctiques que va impulsar el professor López Gómez seguint el mestratge del professor Teran: «D. Manuel de Terán, segons la meua experiència personal, començava amb nosaltres una geografia de 'caminar i veure' segons la seua frase favorita. I, conseqüentment donava molt importància a les excursions, la major part d'elles en tren o a peu, poques vegades en autobús doncs pràcticament no hi havia. Se'ns ensenyava la geografia viva, els paisatges» (Ramiro, 2002:166).

Aquesta concepció es traduïa també en les orientacions cap als treballs d'investigació i les tesines. El professor Gozávez ho explica diàfanament quan afirma (Ramiro, 2002:157): «En les tesines i memòries de llicenciatura, allò més normal era començar per un tema molt pròxim a l'interessat, de forma que el poguera abraçar òbivament... Al dir-li que era de Crevillent, doncs em va proposar el seu estudi com una tesina». Aquesta importància sobre l'entorn i les excursions didàctiques continua fins èpoques molt recents com ens assegura el professor Vera Rebollo (Ramiro, 2002: 75): «Un tema que considere molt important en la meua etapa de formació com a estudiant, fou el fet que ens preparaven unes excursions de llarg recorregut, que duraven una setmana, i ens apropiaven a altres terres d'Espanya».

Compartida també per tots els professors de geografia de les universitats del País Valencià entrevistats, és la sensació d'haver tingut una preparació inicial insuficient per impartir les classes. Malgrat l'amplitud dels temaris, amb la concepció enciclopedista i les nombroses assignatures que es cursaven, hi ha un sentiment generalitzat de falta d'adequació a les necessitats reals de la docència. El mateix professor Rosselló insisteix en aquesta falta de preparació, simplement per la manca d'assignatures geogràfiques i d'hores de docència, independentment de la penúria bibliogràfica o la falta de mitjans (Ramiro, 2002:79): «He arribat a l'assignatura, i tinc alguns anys més que els altres i m'ha costat preparar-me, però sé que la meua formació ha estat totalment irregular. Jo sóc llicenciat en Història que per voluntat pròpia i personal vaig arribar a la geografia amb

7. Per a més informació es pot consultar l'article de RAMIRO (1998a).

uns mitjans molt deficients, amb unes condicions molt grises, i jo he hagut d'orientar dotze generacions de professors».

CONSOLIDACIÓ I DIVERSIFICACIÓ

Durant les últimes dècades, l'Escola Valenciana de Geografia ha crescut de forma evident en professorat, línies d'investigació, pressupost i materials; i malgrat el reconeixement unànime del mestratge comú, el compartir un mateix país i unes característiques comunes, s'ha diversificat la seua actuació al temps que es consolidava el col·lectiu. A partir d'ací, el debat sobre si existeix una mateixa Escola o no és molt complex ja que intervenen multitud de variables en un sentit i en un altre. De fet, el primer problema que se'ns planteja és si la seua conformació depén de la voluntat dels seus integrants o és un aspecte extern, i en el primer cas si es tracta d'un tema de majories i minories, i en el segon quins elements són necessaris i mínims per a poder plantejar-ho.

En aquest sentit, el professor Burriel afirma que (Ramiro, 2002:149): «Si per una escola s'entén una certa homogeneïtat en la manera d'enfocar la geografia, en la manera d'ensenyar-la, d'investigar... no, perquè és impossible amb tant gent. si s'entén per un origen comú, alguns aspectes de la història en comú, doncs si. Hi hagué una Escola Valenciana en el primer moment, quan hi havia un sol catedràtic i tres o quatre persones molt lligades, però en el moment en que són deixebles dels deixebles i van variant, és difícil parlar d'una escola homogènia». També el professor Gozálviz també opina d'una forma semblant (Ramiro, 2002:162): «Jo no sé si existeix o no. El que sí existeix és un grup de geografia valenciana. (...) Que existeix un grup, que té una formació comuna i pròxima, això està molt clar. Si fora per àmbit geogràfic d'actuació, naturalment que sí. (...) Òbviament, com tot grup que creix, s'ha diversificat, doncs és una llei de vida, sobretot perquè hi ha allunyament físic, però hi ha una arrel comú de tot els que ens hem format al Departament de València».

Per altre costat, el professor Querada està convençut de la seua realitat quan afirma (Ramiro, 2002:188): «Sí que ha existit perquè té uns orígens moderns amb López Gómez, i uns mestres que es varen preocupar d'obrir la docència i la investigació. Òbviament avui pot quedar més aviat en la temàtica, ja que aleshores hi havia poques escoles, i els petits grups sí que se significaven més, a més a més nosaltres estudiàvem l'entorn que és la nostra obligació.» En la mateixa línia s'expressa el professor Romero (Ramiro, 2002:194): «Es pot i es deu parlar d'una Escola Valenciana de Geografia. Està molt clar, a més a més molt potent i molt pròpia en la geografia espanyola. En el cas valencià naix amb López Gómez i té noms molt concrets com Rosselló i Gil Olcina. (...)» . Inclús comenta la seua estructura amb els professors Mateu i Sanjaume a València en geografia física, i els professors Piqueras, Domingo i ell mateix en geografia humana, a més d'altres, i en Alacant cita a Gozálviz, tots ells en una segona generació.

En conclusió, podem afirmar la presència d'un conjunt de geògrafs universitaris valencians molt units en un principi als professors López Gómez, Rosselló, Pérez Puchal, i Gil Olcina i que poc a poc han anat creixent i adoptant un major ventall d'investigacions. Si aquesta diversificació i augment és decisiu per a deixar de parlar d'Escola Valenciana, o si malgrat tot hi continua és un argument a debat. Per la nostra banda, allò que volem remarcar és el fet de constatar si els seus possibles protagonistes es consideren que formen part del mateix col·lectiu o no i fins a quin punt, i especialment en un país com el valencià tan desvertebrat i amb tant d'autoodi. Quin és el territori personal que habiten els possibles integrants de l'Escola Valenciana? Què és per a ells la llengua pròpia i quins són els seus símbols? De quina societat formen part? Quin mestratge reconeixen les noves generacions, de qui es consideren deutors? Quin interès tenen per l'origen de la seua comunitat científica? Aquestes i altres preguntes, pot ser ens donarien nous elements de reflexió, però això ja pertany a una altra història o no.

BIBLIOGRAFIA

BOSQUE MAUREL, Joaquín (1992): *Geografía y geógrafos en la España contemporánea*, Granada, Universidad de Granada, 297 pp.

CAPEL, Horacio (1977): "La institucionalización de la geografía y estrategias de la comunidad científica de geógrafos (II)", *Geo Crítica*, núm. 8, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 31 pp.

DD.AA. (1989): *Los paisajes del agua. Libro jubilar dedicado al profesor Antonio López Gómez*, Universitats de València i Alacant.

LÓPEZ PALOMEQUE, Fco. I altres (1986): "La enseñanza universitaria de la Geografía y el empleo de los geógrafos", *Geo Crítica*, núm. 64, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 68 pp.

RAMIRO ROCA, Enric (1998): *Institucionalització i difusió de la Geografia Escolar: la Percepció del Professorat de la Comarca de la Ribera*, Tesi Doctoral presentada al Departament de Geografia de la Universitat de València.

RAMIRO I ROCA, Enric (1998a): «¿Evolucionamos o nos quedamos quietos?. Los recursos utilizados en la clase de geografía», *Scripta Nova* núm. 29, 11 pp., 15 de novembre, Barcelona, Universitat de Barcelona

RAMIRO ROCA, Enric (2002): *Aproximació a l'Escola Valenciana de Geografia*, biblioteca Nueva - Universitat de València

ROSSELLÓ I VERGER, Vicenç (1989): "Antonio López Gómez", DD.AA., *Los paisajes del agua: libro jubilar dedicado al profesor Antonio López Gómez*, València, Universitat de València i Alacant, pp. 9-23

SÁNCHEZ, Francisca (1981): "Acceso al profesorado en la Geografía española (1940-1979)", *Geo Crítica*, núm. 32, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 51 pp.

VILA VALENTÍ, Joan (1990): *El conocimiento geográfico de España: Geógrafos y Obras Geográficas*, Madrid, Síntesis, 1ª reimpressió, 165 pp.